

309sk27B

27

जनस×चारमाध्यमः

विविधाः सूचनाः अधिगन्तुम् अस्माभिः अनेके स×चारमाध्यमाः प्रयुज्यन्ते । तेषु वार्तापत्राणि, आकाशवाण्याः प्रसारणानि, दूरदर्शनस्य प्रसारणानि, अन्तर्जालके (इण्टरनेट) निक्षिप्तानि विवरणानि च अन्यतमानि सन्ति । एभिः माध्यमैः जनैः युगपदेव अनेकाः सूचनाः लभ्यन्ते । एते माध्यमाः नूनमेव अस्माकं ज्ञानं वर्धयन्ति, मनोर×जयन्ति, उपयोगिनीं शिक्षा×च प्रयच्छन्ति । अस्मिन् पाठे एषाम् एव जनस×चारमाध्यमानां विषये वयं पठामः ।

उद्देश्यानि

इमं पाठं पठित्वा भवान्

- जनस×चारमाध्यमस्य अभिप्रायं विशदीकरिष्यति;
- विविधजनस×चारमाध्यमानां सूचीनिर्माणं विधास्यति;
- आकाशवाणीतः प्रसार्यमाणानां विविधसंस्कृतकार्यक्रमाणां विवरणं लेखिष्यति;
- दूरदर्शने अन्यासु च दृश्यश्रव्यप्रणालिकासु (Audio-Visual Channels) प्रसार्यमाणानां विविधसंस्कृतकार्यक्रमाणां परिचयं दास्यति;
- आकाशवाणीदूरदर्शनयोः वार्तानां स्रोतांसि उद्धरिष्यति;
- आकाशवाणी-दूरदर्शनाभ्यां प्रसारितानां संस्कृतवार्तानां निर्माणप्रक्रियाविषये विभेदं करिष्यति ।

क्रियाकलापः

आकाशवाण्याः दूरदर्शनस्य च काश्चन प्रणालिकाः अधोलिखिताः सन्ति । ताः अधः प्रदत्ते वर्गद्वये विभज्य लिखत ।

राजधानी प्रणाली, ज्ञानदर्शनम्, 'डी.डी. स्पोर्ट्स' इति, नेशनल प्रणाली, इन्द्रप्रस्थप्रणाली, 'एन.डी.टी.वी.', 'आजतक' इति, 'स्टारन्यूज' इति, 'एफ एम' इति ।

आकाशवाणी प्रणालिकाः

दूरदर्शनप्रणालिकाः

.....

.....

.....

.....

27.0 अधुना अवगच्छामः

जनस×चारमाध्यमः

येन माध्यमेन जनसामान्यं प्रति विविधसमाचाराणां सन्देशानां वार्तानां च सम्प्रेषणं भवति सः एव जनस×चारमाध्यमः कथ्यते ।

27.1 जनस×चारमाध्यमानां विविधता

जनस चारमाध्यमाः स्थूलतया द्विधा विभक्तुं शक्यन्ते

(क) मुद्रणमाध्यमः (प्रिन्टमीडिया)

(ख) वैद्युदान्विकमाध्यमः च (इलेक्ट्रानिक मीडिया)

(क) मुद्रण-माध्यमः

जनस चारस्य मुद्रणमाध्यमेषु विविधः पत्रपत्रिकाः भवन्ति । संस्कृतभाषायां शताधिकाः पत्रपत्रिकाः प्रकाश्यन्ते । आसां विषये एकस्मिन् पृथगध्याये भवद्भिः पठितव्यमेव । अत्र केवलं वैद्युदान्विकमाध्यमस्य एव चर्चा क्रियते ।

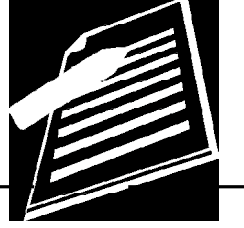
(ख) वैद्युदान्विकमाध्यमः

जनस चारस्य वैद्युदान्विकमाध्यमः द्विविधः भवति -

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

टिप्पणी

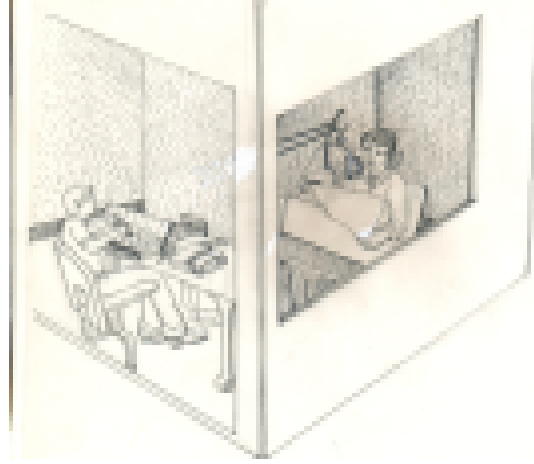
T

(क) श्रव्यमाध्यमः (ऑडियो मीडिया)

(ख) दृश्यश्रव्यमाध्यमः च (ऑडियो विजुअल मीडिया)

(क) श्रव्यमाध्यमः

जनसंचारस्य श्रव्यमाध्यमेषु सर्वाधिकं प्रमुखता आकाशवाण्याः अस्ति। आकाशवाणीतः अनेकविधाः संस्कृत-कार्यक्रमाः प्रसार्यन्ते। तेषु केचन नियताः कार्यक्रमाः सन्ति, अपरे च अनियताः कार्यक्रमाः। नियत-कार्यक्रमेषु प्रमुखतमो वर्तते संस्कृतवार्त्तानां प्रसारणम्। आकाशवाण्याः दिल्लीकेन्द्रात् संस्कृतवार्त्तानां प्रसारणं विधीयते, यद्धि निखिलेऽपि राष्ट्रे श्रोतुं शक्यते। प्रादेशिककेन्द्रैः अपि तत्प्रसारणं विधीयते।

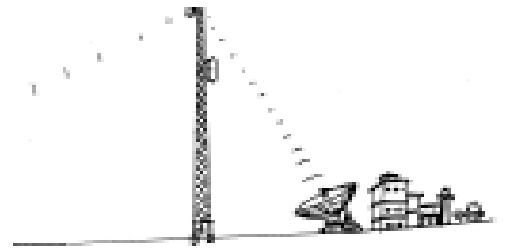
27.1

संस्कृतभाषायां वार्त्तानाम् आद्यं वाचनं भारतदेशे आकाशवाणीतः 1974 तमे वर्षे जूनमासे त्रिंशत्-तमे दिवसे प्रातः नववादने अभवत्। एतद् वाचनं सुश्रियः विजयश्रियः स्वरैः अनुष्ठितम्। अत्र ज्ञेयं वर्तते यद् इतः पूर्वमपि जर्मनीदेशस्य श्रव्यप्रसारण-माध्यमकेन्द्रात् संस्कृतभाषायां साप्ताहिकं वार्त्ताप्रसारणं भवति स्म। सम्प्रति आकाशवाण्याः दिल्लीकेन्द्रात् संस्कृतवार्त्ताः प्रतिदिनं द्विवारं प्रसारिताः भवन्ति।

प्रातः — 6.55-7.00 वादने

सायम् — 6.10-6.15 वादने

एताः वार्त्ताः अन्तर्जालके www.newsonair.com इति संकेते सर्वदा श्रोतुम् उपलभ्यन्ते।

27.2

संस्कृतवार्त्ताः अतिरिच्य आकाशवाण्याः नियतकार्यक्रमेषु उल्लेखम् अर्हति वार्षिकं सर्वभाषाकविसम्मेलनम् । स्वातन्त्र्य-दिवसावसरे आयोजिते अस्मिन् सम्मेलने संस्कृतभाषायाः अपि कश्चन सुकविः आमन्त्र्यते, येन संस्कृतकाव्यानां पाठः क्रियते ।

एतदतिरिच्य अनेके अनियताः कार्यक्रमाः अपि आकाशवाणीतः संस्कृतभाषायां प्रसारिताः भवन्ति । तथाहि, काले काले कतिपयसंस्कृतरूपकाणां प्रस्तुतिः प्रसार्यते । प्रसारितेषु संस्कृतरूपकेषु 'पण्डितराजीयम्', 'धर्मचक्रं प्रवर्तताम्' 'यास्यत्यद्य शकुन्तला', 'मोक्षमूलरवैदुष्यम्', 'आषाढस्य प्रथमे दिवसे' इत्यादीनि अन्यतमानि सन्ति । एवमेव, यदा-कदा संस्कृतकविसम्मेलनान्यपि आयोजितानि भवन्ति । कदाचित् कमपि महत्त्वपूर्णं सांस्कृतिकं साहित्यिकं सामाजिकं वा विषयम् अवलम्ब्य संस्कृतविदुषां परिचर्चा अपि समायोज्यते । प्रायेण पञ्चविंशतिवर्षेभ्यः पूर्वं यदा अखिलभारतीयप्राच्यविद्यासम्मेलनस्य (All India oriental conference) अधिवेशनं गुवाहाटीनगरे सम्पन्नम् अभवत् तदा तत्सम्मेलनस्य सविस्तृतविवरणं प्रस्तोतुम् आकाशवाणी स्वीयसंस्कृतैकांशस्य प्रवाचकं गुवाहाटीनगरं प्रेषितवती । अद्य सम्पूर्णे भारतदेशे संस्कृतभाषायां बहवः कार्यक्रमाः नैकाभिः संस्थाभिः आयोज्यन्ते । एषां कार्यक्रमानां प्रमुखांशानां प्रस्तुतिः आकाशवाण्या विधातुं शक्यते ।

क्रिया-कलापः-2

आकाशवाणीतः प्रसारितस्य कस्यचित् संस्कृत-कार्यक्रमस्य/वार्त्तायाः वा श्रवणं कृत्वा सारांशं लिखत ।

ख. दृश्यश्रव्यमाध्यमः

जनस चारस्य दृश्यश्रव्यमाध्यमेषु सर्वाधिका पुरातनी प्रणालिका कार्यक्रमवाहिका वा (channel) 'दूरदर्शनं' वर्तते । भवद्भिः ज्ञेयं यत् या कापि दृश्यश्रव्यप्रणालिका 'दूरदर्शनम्' नैव उच्यते । केवलं भारतशासनस्य साक्षान्निर्देशने 'प्रसारभारती' इति स्वायत्तसंस्थया परिचालिता प्रणालिका एव 'दूरदर्शनम्' कथ्यते । आदौ एका इयमेव प्रणालिका भारते उपलब्धा आसीत् । तदा अस्यां प्रणालिकायां काले-काले संस्कृतस्य अनेके कार्यक्रमाः प्रदर्शिताः अभवन् । अधोलिखितायां तालिकायां केषाञ्चित् कार्यक्रमाणां विवरणं प्रदीयते-

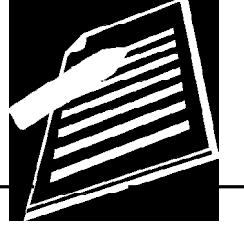

27.3

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

T

कार्यक्रमः	विवरणम्
'सोमप्रभाविवाहः' नाटकम् भगवदज्जुकीयम्! संस्कृतप्रहसनम् भाति मे भारतम् राष्ट्रभक्तिभावभरितं गीतिकाव्यम् साप्ताहिकी' एक : साप्ताहिकसंस्कृतकार्यक्रमः 'आदिशङ्कराचार्यः' चलचित्रम्	दूरदर्शने प्रस्तुतं सर्वप्रथमं संस्कृतनाटकम् । धारावाहिकक्रमेण प्रसारितम् । कतिपयमासेभ्यः धारावाहिक रूपेण प्रसारितम् । अनेकवर्षेभ्यः प्रसारितः । अस्मिन् कार्यक्रमे श्लोकगायन-प्रश्नोत्तरीनिबन्धपाठादयः बहुविधाः कार्यक्रमाः प्रस्तुताः ।
रघुवंशम् काव्यस्य नाट्यरूपान्तरम्	एतत् संस्कृतभाषायां निर्मितं प्रथमं चलचित्रम् अस्य निर्माणं जी. वी. अय्यरमहादयेन कृतम् । दूरदर्शनतः अस्य प्रसारणम् अनेकधा जातम् ।
सुविख्यातस्य संस्कृतविदुषः जीवनं, व्यक्तित्वं कृतित्वं च	द्विवर्षपूर्वं धारावाहिकक्रमेण प्रसारितम् । अर्द्धहोरात्मकं वृत्तचित्रं प्रस्तुतम् ।

अद्यापि दूरदर्शनेन अनेके संस्कृतकार्यक्रमाः निर्मायन्ते प्रसारयन्ते च । श्रावणमासस्य पौर्णमास्यां संस्कृतदिवसे दूरदर्शनेन संस्कृतकविसम्मेलन-संस्कृतविद्वद्गोष्ठीप्रभृतयः कार्यक्रमाः प्रसारयन्ते ।

27.2 दूरदर्शनस्य प्रणालिकाः

सम्प्रति दूरदर्शनस्यापि, अनेकाः प्रणालिकाः सन्ति— डी.डी. न्यूज, डी.डी स्पोर्ट्स, डी.डी ज्ञानभरती ।

आसु डी.डी. न्यूज, डी.डी ज्ञानदर्शनम् इत्यनयोः द्वयोः प्रणालिकयोः संस्कृतकार्यक्रमाणां नियतं प्रसारणं भवति ।

डी.डी. न्यूज — दूरदर्शने संस्कृतवार्ताणां प्रथमं प्रसारणं 1994 तमे वर्षे अगस्तमासे एकविंशे दिवसे श्रावणीपूर्णिमावसरे रविवासरे अभवत् । ततः प्रभृति प्रतिरविवासरम् एतद् दशकलावधिकं संस्कृतवार्तावृत्तम् अष्टवर्षपर्यन्तं नियमितरूपेण अपराह्णे प्रसारितम् अभवत् । 2002 तमे वर्षे अगस्तमासस्य द्वाविंशदिवसात् शुक्रवासरान् दूरदर्शनतः संस्कृतवार्ताणां दैनिकं पञ्चकालावधिप्रसारणं प्रारब्धम् । एतत् प्रसारणं प्रातः काले दश-वादनार्थं आरभते स्म । परं सम्प्रति दूरदर्शने संस्कृतवार्ताप्रसारणं प्रत्यहं प्रातः 6.55-7.00 वादनं यावद् भवति । इदानीम् एतत् संस्कृतवार्ताप्रसारणं दूरदर्शनस्य 'डी.डी.न्यूज' प्रणालिकातः प्रसार्यते ।

डी.डी ज्ञानदर्शनम्

दूरदर्शनस्य 'डी.डी ज्ञानदर्शनम्' इति प्रणालिकातः अपि नियतं संस्कृतप्रसारणं विधीयते । एषा प्रणालिका प्रतिसप्ताहं त्रिषु दिनेषु एकहोरावधिकं संस्कृतकार्यक्रमं प्रसारयति ।

अर्द्धहोरावधिके कार्यक्रमे संस्कृतमाध्यमेन संस्कृतभाषायाः प्रशिक्षणं क्रियते। अपरे अर्द्धहोरा-वधिके कार्यक्रमे काव्यपाठ-शास्त्रचर्चा-श्लोकावृत्ति-विद्वद्भाषणादिरूपात्मकाः कार्यक्रमाः प्रसार्यन्ते। एते सर्वेऽपि कार्यक्रमाः राष्ट्रिय-संस्कृतसंस्थानम् इति मानितविश्वविद्यालयेन निर्मिताः भवन्ति। राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य नवदिल्लीस्थे कार्यालये एषां प्रसारितानां कार्यक्रमाणां सान्द्रध्वनिपट्टिकाः (सीडी) विक्रयार्थम् उपलब्धाः सन्ति।

दूरदर्शनम् अतिरिच्य अपि इदानीं देशे बह्व्यः अपराः प्रणालिकाः सन्ति। तासु काश्चन् प्रणालिकाः यदा-कदा संस्कृतकार्यक्रमान् प्रसारयन्ति। यथा एकस्यां प्रणालिकायां कतिपयमासान् यावत् 'ऊर्जासंरक्षणयोग' नामकः एकः कार्यक्रमः प्रतिसप्ताहं द्विवारं प्रसारितः अभवत्। अस्मिन् कार्यक्रमे भगवद्गीतायाः श्लोकान् प्रस्तूय तेषां व्याख्यानमपि प्रास्तूयत।

एवमेव अपरस्याम् एकस्यां प्रणालिकायां स्वामिप्रकाशानन्द-सरस्वतीमहाभागेन 'ब्रह्मसूत्रम्' इति प्रसिद्धं ग्रन्थरत्नम् आश्रित्य आंग्लभाषायाम् अनेकानि व्याख्यानानि प्रदत्तानि। सम्प्रति 'संस्कृत की दुनिया' नाम्ना एकः महत्त्वपूर्णः कार्यक्रमः विनिर्मियते।

पाठगतप्रश्ना 27.1

1. आकाशवाणीतः दूरदर्शनात् च प्रसारितानां प चकार्यक्रमाणां नामानि लिखत।
  2. दूरदर्शनस्य त्रयाणां प्रसिद्धप्रणालीनां नामानि लिखत।
  3. दूरदर्शनप्रणालिकातः प्रदर्शितानां केषांचित् प चकार्यक्रमाणां नामानि लिखत।
- रिक्तं स्थानं पूरयत –
- (क) संस्कृतवार्त्तानां प्रसारणम् आकाशवाण्याः ..... केन्द्रात् भवति।
- (ख) आकाशवाण्याः वार्त्ताः अन्तर्जालके..... इति संकेते सर्वदा श्रोतुं शक्यन्ते।
- (ग) संस्कृतवार्त्तानां प्रसारणम् आकाशवाणीतः..... तमे वर्षे प्रारब्धम्।
- (घ) दूरदर्शने संस्कृतवार्त्तानां दैनिकं प्रसारणं..... तमे वर्षे आरब्धम्।
- (ङ) दूरदर्शने संस्कृतवार्त्ताप्रसारणं प्रतिदिनं प्रातःकाले..... वादने समारभते।

27.3 आकाशवाणी-दूरदर्शनयोः वार्त्ता-स्रोतांसि

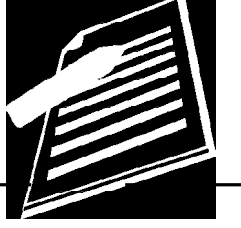
जनस चारस्य सर्वेषामपि माध्यमानां वार्त्तानां स्रोतांसि प्रायेण त्रिविधानि भवन्ति। तथा हि

- (क) वार्त्ताभिकारणानि (न्यूज एजेन्सीज)
- (ख) प्रशासनिकविज्ञप्तयः (सर्कुलर्स आफ गर्वनमेण्ट)

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

(ग) स्वीया: वार्त्ताहराश्च (ओन जर्नलिस्ट्स/रिपोर्टर्स)

(क) वार्त्ताभिकरणानि

जगति अनेकानि वार्त्ताभिकरणानि सन्ति। विश्वस्य सुदूरक्षेत्रेभ्यः वार्त्ताः संकलय्य एतानि हि जनस चारस्य विविधेभ्यः माध्यमेभ्यः ताः विक्रीणन्ति। एषु वार्त्ताभिकरणेषु अन्यतमानि सन्ति— 'रायटर', 'एपी', 'तासु' 'इरना' चेति। भारतदेशस्य वार्त्ताभिकरणेषु द्वे प्रमुखे स्तः—

- 'यूनाइटेड न्यूज ऑफ इण्डिया' (यू. एन. आई.)
- 'प्रेस ट्रस्ट ऑफ इण्डिया' (पी.टी.आई.) चेति।

एतद् वार्त्ताभिकरणद्वयं हिंदीभाषायाम्, आंग्लभाषायां, अपरासु च भारतीयभाषासु संवाद-समितीः प्रचालयति।

(ख) प्राशासनिकविज्ञप्तयः

वार्त्ताः अधिगन्तुं द्वितीयं प्रमुखं स्रोतः भवति—प्राशासनिकविज्ञप्तयः। एताः विज्ञप्तयः प्राशासनेन उत वा प्राशासनिकसंस्थाभिः काले-काले प्रकाशनार्थं प्रसार्यन्ते। आभिः विज्ञप्तिभिः लब्धाः सूचनाः आकाशवाणीदूरदर्शनाभ्यां वार्त्तारूपेण प्रयुज्यन्ते।

(ग) स्वीया: वार्त्ताहराः

वार्त्तानां तृतीयं स्रोतो भवति आकाशवाण्याः दूरदर्शनस्य च स्वीयाः वार्त्ताहराः। एते विविध-स्थानानि गत्वा स्वयं सूचनाः आहरन्ति, ताश्च वार्त्तारूपेण प्रेषयन्ति। ईदृशानां वार्त्तानां प्रसारणकाले ज्ञाप्यते— 'अस्माकं वार्त्ताहरः सूचयति...इति।

27.4 आकाशवाण्यां वार्त्ता-निर्माणप्रक्रिया

वार्त्तापदस्य अर्थः

सर्वप्रथमं तु इदं ज्ञेयं यत् हिन्दीभाषायां यत् 'समाचार' इति उच्यते, उत वा आंग्लभाषायां 'न्यूज' इति कथ्यते तत् हि संस्कृतभाषायां जनस चारमाध्यमेषु 'वार्त्ता' इति पदेन व्यपदिश्यते। आंग्लभाषायां यत् 'टॉक' इति उच्यते, हिन्दीभाषायां च यत्कृते 'वार्त्ता' शब्दः प्रयुज्यते तत्कृते आकाशवाणी-दूरदर्शनयोः 'संभाषणम्' इति प्रयुक्तं भवति।

वार्त्तानिर्माणम्

सा वार्त्ता कथं निर्मायते इत्यत्र पठामः। आकाशवाणीभवने एकः बृहदाकारकः 'वार्त्ताकक्षः' वर्तते। तत्र विविधस्रोतोभ्यः लब्धाः सूचनाः भवन्ति। अपि च, तत्र अहर्निशं नूतनाः सूचनाः प्राप्यन्ते। तस्मिन् कक्षे अनेके सम्पादकाः उपविशन्ति। एते सम्पादकाः ताः सूचनाः सम्पादयन्ति। आकाशवाणीतः अनेकासु भाषासु वार्त्ताप्रसारणं भवति। अतश्च एते सम्पादकाः

सर्वासां भाषाणां कृते सूचनानां सम्पादनं कुर्वन्ति । एकः सम्पादकः प्रायेण तिसृणां चतसृणां वा भाषाणां कृते सूचनाः सम्पाद्य वार्त्तानिर्माणं करोति । एताः वार्त्ताः आंग्लभाषायां निर्मिताः भवन्ति । वार्त्तासम्पादकाः एतत् मनसि विधाय वार्त्तासम्पादनं कुर्वन्ति यत् कस्याः भाषायाः कृते कतमाः वार्त्ताः आवश्यकाः सन्ति । तथाहि, भारतीयभाषाभ्यः प्रदीयमानानां साहित्याकादमी-पारितोषिकानां यदा घोषणा भवति तदा संस्कृत-वार्त्ताभ्यः निर्मितवार्त्तासु संस्कृताय लब्धपारितोषिकस्य विदुषो नामोल्लेखः अवश्यमेव क्रियते ।

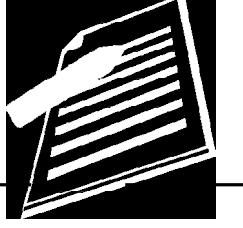
27.4

तदनु आंग्लभाषायां निर्मिताः एताः वार्त्तापृष्ठाः एकैकशः तत्तद्भाषैकांश प्रकोष्ठे (लैंगुएज युनिट यम) प्रेष्यन्ते । संस्कृतभाषैकांशप्रकोष्ठे द्वौ संस्कृतज्ञौ उपविशतः । तौ उभौ अपि संभूय 'वार्त्ताकक्षतः प्रेषितवार्त्तानां संस्कृतानुवादं कुरुतः । अपि च ताभ्यां वार्त्तानां यथेष्टं यथानिर्दिष्टं च ईषत्सम्पादनमपि विधीयते । एतौ संस्कृतसम्पादकौ संस्कृतवार्त्ता-प्रसारणात् प्रायेण होराद्वयपूर्वं कार्यालयम् आगच्छतः । तदनु तयोः सकाशं वार्त्तापृष्ठाः प्रेष्यन्ते । एकस्मिन् वार्त्तापृष्ठे प्रायशः चतस्रः वार्त्ताः भवन्ति । यदि कापि वार्त्ता अति महत्त्वपूर्णा भवति तदा विस्तरकारणात् एषा पृष्ठपरिमिता अथवा सार्धैकपृष्ठपरिमिताऽपि भवति । यथा हि संसदि आयव्ययपत्रके प्रस्तुते सति आयव्ययपत्रकविषयिणी वार्त्ता सविस्तरेण दीयते ।

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

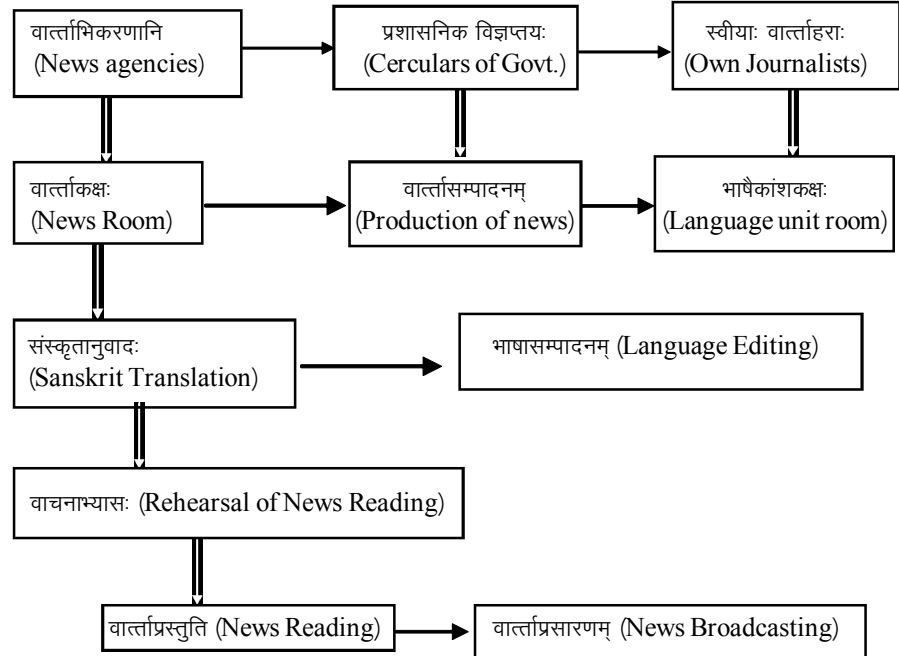

टिप्पणी

यतो हि लोकानां रुचिः एतद् ज्ञातुं भवति यत् केषां वस्तूनां मूल्यवृद्धिर्जाता, केषां पदार्थानां मूल्यहासः विहितः, कानि कानि च विशिष्टानि आर्थिक-सौविध्यानि प्रशासनेन प्रस्तावितानि इति। प्रायेण प चसंख्याकाः षट्-संख्याकाः वा वार्त्तापृष्ठाः लभ्यन्ते। वार्त्ताप्रसारणात् प्रायः दश-प चदशकलापूर्वं मुख्यवार्त्ताः प्राप्यन्ते। मुख्यवार्त्तानां संख्या प्रायेण चतुर्मिता प चमिता वा भवति। प चकलात्मके वार्त्ताप्रसारणे न्यूनातिन्यूनं तिसृणां मुख्यवार्त्तानां प्रसारणम् अपेक्ष्यते। यदि मुख्यवार्त्ताः संक्षिप्ताः भवन्ति तदा चतस्रः प च वा मुख्यवार्त्ताः अपि प्रसारिताः भवन्ति।

संस्कृतवार्त्ता प्रसारण-प्रक्रिया

अत्र संस्कृतवार्त्ताप्रसारण-प्रक्रिया प्रवाहचित्रमाध्यमेन (Flow chart) प्रदर्श्यते -

लब्धवार्त्तानां संस्कृतभाषायाम् अनुवादः महत्सावधानतया करणीयो भवति।

- अनुवादे सरलं लोकप्रसिद्धं संस्कृतं प्रयोज्यम्
- वाक्यरचनासु समासबाहुल्यं परिहार्यम्।
- शास्त्रीया, प्रौढा, उत वा अलंकृता पदावली उपेक्षणीया।
- सर्वाधिकं कठिनं कर्म भवति नूतनपदानां निर्माणकार्यम्।

आंग्लभाषायां प्रदत्तासु वार्त्तासु बहूनि तादृशि पदानि भवन्ति यानि हि संस्कृतवाङ्मये सर्वथा अनुपलब्धानि। तत्कृते अभिनवानि पदानि रचनीयानि भवन्ति। तद् यथा - अपार्टमेन्ट्स (Apartments) शॉपिंग मॉल्स (Shopping Malls), सॉफ्टवेयर (Software),

वीडियो-कॉन्फ्रेंसिंग (Video-conferencing) इत्यादयः सर्वथा नूतनाः शब्दाः सन्ति । अत एव एतादृशानां शब्दानां कृते नूतनाः भावबोधकाः शब्दाः निर्मायन्ते ।

वार्त्ताप्रसारणकक्षः

एषः कक्षः तु शब्दानुकूलितो (Sound proof) वर्तते । सकलः एव आकाशवाणीभवनपरिसरः वातानुकूलितः अस्ति । अतश्च वार्त्ताप्रसारणकक्षः अपि वातानुकूलितः तु वर्तते एव । शब्दानुकूलिते अस्मिन् कक्षे बहिर्जायमानः कोऽपि कोलाहलः न प्रविशति । कक्षे प्रवाचकः आसन्दिकायाम् उपविशति । तस्य सम्मुखं ध्वनि-प्रापकयन्त्रं (Mike) भवति । अपि च, सम्मुखम् एव भित्तौ एका 'प्लैटिनम-निर्मिता' सुबहुमूल्यात्मिका घटिका स्थापिता, या हि विशेषेण शुद्धं समयं प्रदर्शयति । अपरस्यां भित्तौ एकः प्रकाशदीपः भवति । यदेव कस्यचिद् वार्त्तावृत्तस्य समयः प्रारभते तदैव सः प्रकाशदीपः रक्तवर्णिकेन प्रकाशेन दीप्तः भवति । अस्य अयम् आशयः यद् अधुना तस्मिन् कक्षे यदि काऽपि सूचिरपि अथवा किमपि पत्रमपि निपतति तदा तत्पतनस्य ध्वनिः सर्वत्र प्रसारितः भविष्यति । एवंविधः एव अपरः रक्तः प्रकाशदीपः वार्त्ताप्रसारणकक्षतः बहिरपि भवति । वार्त्ताणां प्रसारणकाले सः दीपोऽपि प्रज्वलितः तिष्ठति येन वार्त्ताप्रसारणकाले कोऽपि जनः तत् कक्षे न प्रविशेत् ।

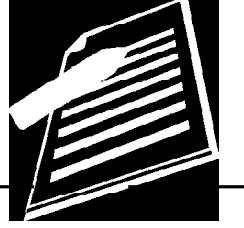
वार्त्ताप्रसारणकाले विशिष्टा सावधानता

यदि वार्त्ताप्रसारणावधौ कापि विशिष्टा नूतनतमा वार्त्ता वार्त्ताकक्षतः प्रेष्यते (प्रायः क्रिकेटक्रीडास्पर्धानां नूतनतमो धावना :) तर्हि प्रवाचकं निकषा तिष्ठता तत्सहयोगिना सा वार्त्ता संस्कृतभाषायाम् अनूद्य प्रवाचकाय प्रदीयते । प्रसारणसमाप्तिकालतः प्रायेण अष्टादशविकला (Seconds) पूर्वं प्रवाचकस्य सहयोगिना तस्मै प्रसारण-समाप्त्यर्थं संकेतः दीयते । तं संकेतं लब्ध्वा प्रवाचकः वार्त्ताप्रसारणस्य अवसानम् 'इति वार्त्ताः इति कथयित्वा उद्घोषयति ।

पाठगतप्रश्नाः 27.2

1. रिक्तस्थानानि पूरयत
  - (क) हिन्दीभाषायां यत् 'समाचार' उच्यते तत् हि संस्कृतभाषायां..... इति कथ्यत
  - (ख) आंग्लभाषायां यत् 'टॉक' कथ्यते तत्कृते संस्कृतभाषायां आकाशवाणीदूरदर्शनयोः ..... इति पदं प्रयुज्यते ।
  - (ग) आकाशवाणीभवने एकस्मिन् बृहदाकारके..... अनेके सम्पादकाः उपविशन्ति ।
  - (घ) सम्पादकाः..... लब्धाः सूचनाः सम्पादयन्ति ।
  - (ङ) वार्त्ताप्रसारणात् प्रायेण दश-पंचदशकलापूर्वं..... प्राप्यन्ते ।

टिप्पणी

2. अधः प्रदत्तम×जूषातः उपयुक्तं पदं चित्वा वाक्यपूर्तिं कुरुत –

- (क) अनुवादे सरलं संस्कृतं..... ।
 (ख) वाक्यरचनासु समासबाहुल्यं..... ।
 (ग) अनुवादकार्ये अत्यधिकं अलंकृता पदावलिः..... ।
 (घ) नूतनानां पदानां निर्माणं..... ।

म जूषा

सर्वाधिकं कठिनम्, प्रयोज्यम्, परिहार्यम्, उपेक्षणीया ।

3. एकपदेन उत्तरं लिखत –

प्रश्नाः	उत्तराणि
(क) वार्त्ताप्रसारणकक्षं कीदृशम्?	.....
(ख) प्रसारणकक्षे प्रवाचकः कुत्र उपविशति?	.....
(ग) तस्य सम्मुखं किं भवति ?	.....
(घ) तस्य सम्मुखं भित्तौ किं स्थाप्यते?	.....
(ङ) वार्त्ताप्रसारणस्य अवसानं किं कथयित्वा उद्घोष्यते?	.....

27.5 दूरदर्शने वार्त्ता-निर्माण-प्रक्रिया

दूरदर्शने अपि प्रायः तेभ्यः एव स्रोतोभ्यः सूचनाः प्राप्यन्ते येभ्यः स्रोतोभ्यः आकाशवाण्यां सूचनाः लभ्यन्ते। दूरदर्शनस्य अनेके कार्यालयाः सन्ति। तेषु अन्यतमः नवदिल्लीस्थे 'खेलगांव' इति क्षेत्रे 'केन्द्रीय-कार्यक्रमनिर्माणकेन्द्रम्' (Central Production Centre) नाम्ना प्रसिद्धः। अत्र एकस्मिन् सुविशाले कक्षे 'वार्त्ताकक्षः' व्यवस्थापितः। तस्मिन् एव कक्षे वार्त्तानिर्देशकस्य एकम् आसन्दिकापटलं विद्यते तस्मात् निर्देशं लभमानाः अनेके सम्पादकाः हिन्दी-आंग्लभाषाभ्यां वार्त्तानिर्माणं कुर्वन्ति। एषु सम्पादकेषु एकः प्रमुखः वार्त्तासम्पादकः भवति। तस्मात् निर्देशं प्राप्य अन्यतमः सम्पादकः संस्कृतवार्त्ताभ्यः आंग्लभाषायां वार्त्ताः प्रयच्छति। आसां वार्त्तानां क्रमः तेन निश्चीयते। वार्त्तानां तत् पौर्वापर्यज्ञापकं तत्र 'रनडाउन' (Rundown) कथ्यते। संस्कृतज्ञेन सम्पादकानुवादकेन आंग्लभाषायां निर्मिताः वार्त्ताः अथ च 'रनडाउन' इत्यस्य प्रतयः प्राप्यन्ते। सः खलु वार्त्तानां संस्कृतानुवादं कुर्वाणः क्वचित् यथामति क्वचित् च यथानिर्देशं सम्पादनमपि करोति।

27.5

वार्त्तानां निर्माणं संस्कृतज्ञेन अनुवादकसम्पादकेन क्रियते । यदि कदाचित् प्रवाचकः अपि संस्कृतानुवादकर्मणि समर्थः तर्हि सः अपि वार्त्तानुवादकर्मणि सहायकः भवति । अन्यथा संस्कृतज्ञेन एकाकिना एव वार्त्तानुवादः सम्पादनं च करणीये भवतः । अत्रान्तरे एकः वार्त्ता-प्रस्तोता (News Producer) भवति । तस्यैकः सहायकः तं निकषा समागत्य 'रनडाउन' इत्यस्य एकां प्रतिं गृह्णाति । संस्कृतज्ञः अनुवादकः सम्पादकः प्रत्येकं वार्त्तानां सारतत्त्वं तस्मै निवेदयति । परस्परं विमृश्य वार्त्ताप्रस्तोता वार्त्तानां दृश्यावलिं संयोजयति । अत्र ध्वनिसंयोजनमपि विधीयते । वार्त्तानिर्माणकाले प्रायः ताः एव सूचनाः वार्त्तासु आभ्यन्तरीक्रियन्ते यासां दृश्यावली अपि उपलब्धा भवति । दृश्यावलीविमुक्ताः वार्त्ताः शुष्कवार्त्ता उच्यन्ते । आसां शुष्कवार्त्तानां प्रसारणस्य प्रायः परिहारः क्रियते ।

यदा दूरदर्शने प्रवाचकः वार्त्ताः वाचयति तदा दूरदर्शनोपकरणे सततं भ्रमन्ती एका वार्त्ता-पट्टिका 'स्कॉल' इति कथ्यते । अत्र प्रमुखाणां वार्त्तानां एकवाक्यात्मकः सार-संग्रहो भवति । प्रायेण अष्टादशमितानां वार्त्तानां संकलनं संस्कृतस्य 'स्कॉल' वार्त्तासु क्रियते । आसां वार्त्तानाम् अनुवादः अपि संस्कृतज्ञेन सम्पादकानुवादकेन विधीयते ।

दूरदर्शनस्य संस्कृतवार्त्ताप्रसारणेऽपि सरला, सुबोधगम्या, लोकोपयोगिनी भाषा प्रयुज्यते ।

27.6 दूरदर्शनतः संस्कृत-वार्त्ता-प्रसारण-प्रक्रिया

- वार्त्ता-प्रवाचकः रूपसज्जाकक्षे गत्वा मुखमण्डनं कारयति । मुखमंडनं विना न कथमपि वार्त्ताप्रस्तुतिः अनुज्ञायते ।
- तदनु वार्त्तावृत्तस्य एकां प्रतिं नीत्वा प्रवाचकः वार्त्ताप्रसारणकक्षं गच्छति । तत्र आसन्दिकायाम् उपविशति ।
- तस्य उत्तरीयवस्त्रे एकं लघ्वाकारकं ध्वनिविस्तारकयन्त्रं (Collar mike) निगूहयते ।
- वार्त्ताप्रसारणकक्षस्य समीपमेव वार्त्तानियन्त्रणकक्षो भवति । तत्र वार्त्ता-प्रस्तोता, तत्सहयोगी, वार्त्तासम्पादकः अनेके अपरे सहायकाश्च उपविष्टाः भवन्ति ।
- सर्वप्रथमं प्रवाचकस्य स्वरपरीक्षणं विधीयते । प्रत्येकमेव प्रसारणात् प्राक् एतत् स्वरपरीक्षणं क्रियते ।
- ततः वार्त्ताप्रसारणं भवति । वार्त्ताप्रसारणकाले भवद्भिः अनुभूतं भवेद् यत्प्रवाचकः भवतः पश्यन् एव वार्त्ताः वाचयति । वस्तुतः तत्पुरतः संगणकपटलम् एकं तिष्ठति । प्रवाचकः तस्मिन् पटले एव लिखिताः वार्त्ताः वाचयति । युगपदेव वार्त्ताप्रस्तोतुः निर्देशम् अनुसृत्य तदीयैकः सहायकः संयोजिताः दृश्यावलीः प्रदर्शयति ।

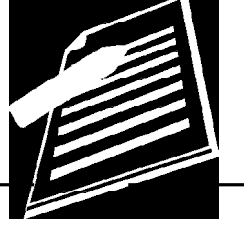
क्रियाकलापः-3

1. आकाशवाण्यां संस्कृतवार्त्ताप्रसारणस्य प्रवाहचित्रं (Flow Chart) दृष्ट्वा दूरदर्शने

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

T

संस्कृतवार्ताप्रसारणस्य निम्नलिखितबिंदून् अवलम्ब्य क्रमपूर्वकं प्रवाहचित्रं रचयत ।

- (i) कक्षः वातानुकूलितः शब्दानुकूलितश्च ।
- (ii) लघुतमं ध्वनिप्रसारकयन्त्रं वस्तेत्र निगूह्यते ।
- (iii) प्रवाचकः आसन्दिकायाम् उपविशति ।
- (iv) अन्तः बहिः च रक्तविद्युद्दीपः ।
- (v) संलग्ने प्रकोष्ठे वार्तानियन्त्रणकक्षः ।
- (vi) मुखमण्डनम् आवश्यकम् ।

पाठगतप्रश्नाः 27.3

अधोलिखितेषु कथनेषु यानि सत्यानि सन्ति तेषु (✓) इति चि यानि च असत्यानि सन्ति तेषु (×) इति चि अप्रयत –

1. आंग्लभाषायां यत् न्यूज कथ्यते तत्कृते दूरदर्शने संस्कृतप्रसारणेषु 'वार्ता' शब्दः प्रयुज्यते ।
2. दूरदर्शने अपि तेभ्यः एव स्रोतोभ्यः सूचनाः लभ्यन्ते येभ्यः स्रोतोभ्यः आकाशवाण्यां सूचनाः प्राप्यन्ते ।
3. दूरदर्शनतः संस्कृतवार्तानां प्रसारणं 2002 तमे वर्षे प्रारब्धम् ।
4. दूरदर्शनतः प्रतिदिनं दशकलावधिकं संस्कृतवार्ता-प्रसारणं भवति ।
5. दूरदर्शनोपकरणे सततं भ्रमन्ती वार्तापट्टिका 'स्कॉल' वार्ता कथ्यते ।

27.7 किम् अधिगतम्

- जनस चारमाध्यमाः प्राधान्येन द्विविधाः भवन्ति—मुद्रणमाध्यमः, वैद्युदान्विकमाध्यमश्चेति ।
- वैद्युदान्विकमाध्यमाः अपि द्विविधाः भवन्ति—श्रव्यमाध्यमः, दृश्यश्रव्यमाध्यमश्चेति ।
- श्रव्यमाध्यमेषु आकाशवाणीतः संस्कृतस्य अनेकविधाः कार्यक्रमाः प्रसार्यन्ते येषु सर्वप्रमुखं वर्तते संस्कृतवार्तानां नित्यप्रसारणम् ।
- दृश्यश्रव्यमाध्यमेषु अपि संस्कृतस्य अनेकरूपाः कार्यक्रमाः प्रसारिताः भवन्ति, येषु विशिष्टम् अस्ति प्रतिदिनं प्रसार्यमाणं वार्ताप्रसारणम्, प्रतिसप्ताहं त्रिवारं प्रसार्यमाणः एकहोरावधिकः संस्कृतकार्यक्रमश्च ।
- आकाशवाणी-दूरदर्शनयोः वार्ता-स्रोतांसि प्रायः त्रिविधानि भवन्ति ।

- आकाशवाण्यां वार्त्तानां निर्माणस्य प्रसारणस्य चैका सुस्थापिता प्रक्रिया वर्तते ।
- दूरदर्शने वार्त्तानां निर्माणस्य प्रसारणस्य च प्रक्रिया आकाशवाण्यां तत्प्रक्रियातः ईषद् भिन्ना विद्यते ।

27.8 योग्यताविस्तारः

1. स्वकीये नगरे अवस्थितम् आकाशवाणीभवनं पश्यतु तत्रत्यस्य क्रियाकलापस्य ज्ञानं च अर्जयतु ।
2. आत्मनः नगरं निकषा संस्थापितस्य दूरदर्शन-केन्द्रस्य भ्रमणं कृत्वा तत्र जायमानस्य क्रियाकलापस्य सूचनाः च प्राप्नुत ।

27.9 पाठान्तप्रश्नाः

1. जनस चारस्य विविधवैद्युदान्विकमाध्यमानां परिचयं लिखत ।
2. दृश्यश्रव्यमाध्यमेषु प्रसारितानां संस्कृतस्य विविध-कार्यक्रमाणां विषये प चवाक्यानि लिखत ।
3. जनस चारमाध्यमानां वार्त्तास्रोतांसि आश्रित्य प चवाक्यात्मकम् अनुच्छेदं लिखत ।
4. आकाशवाणी-दूरदर्शनयोः संस्कृतवार्त्ताप्रसारणयोः प्रक्रिया-विभेदं प्रदर्शयत । उत्तरं प चवाक्येषु प्रदेयम् ।

27.10 उत्तराणि

पाठगतप्रश्नाः

27.1

- 1-3. स्वयं कुर्वन्तु
4. (क) दिल्ली
(ख) www.newsonair.com
(ग) 1974 तमे वर्षे
(घ) 2002 तमे वर्षे
(ङ) 6.55

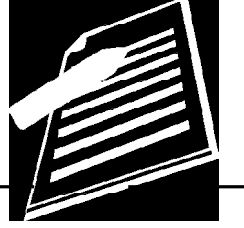
27.2

1. (क) वार्त्ता (ख) संभाषणम् (ग) वार्त्ताकक्षे

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

तृतीयं स्वाध्यायसोपानम्

विकल्पः ३ 'ख'

प्रयोजनमूलक-संस्कृतम्

टिप्पणी

T

- (घ) विविधस्रोतोभ्यः (ङ) मुख्यवार्ताः
2. (क) प्रयोज्यम् (ख) परिहार्यम् (ग) उपेक्षणीया
(घ) सर्वाधिकं कठिनम्
3. (क) शब्दानुकूलितम् (ख) आसन्दिकायाम् (ग) ध्वनिप्रापकयन्त्रम्
(घ) घटिका (ङ) इति वार्ताः

27.3

1. ✓ 2. ✓ 3. × 4. × 5. ✓

27.9 पाठान्तप्रश्नाः

स्वयं लिखन्तु।